

Саветчук Н.М.

ORCID: 0000-0002-9449-5002

Питльована В.П.

ORCID: 0009-0004-2721-3134

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

УДК 305:342.7]342.722(045)

Постановка проблеми. Актуальність теми наукової статті обумовлена змінами, які відбуваються в різних сферах життя українського суспільства. Гендерна рівність є основним із принципів забезпечення прав людини. Процеси глобалізації суспільства розширюють можливості чоловіків та жінок, долають прояви професійної дискримінації, нерівної оплати праці тощо. В останні роки у багатьох країнах світу, і в Україні також, гендерні питання набувають популярності та дискусії. Варто зазначити, що соціальна рівність осіб обох статей закріплена на національному законодавчому рівні, проте реальна ситуація з гендерними відносинами залишається не ідеальною.

Погляди на роль чоловіка й жінки в суспільстві постійно змінювалися у процесі соціалізації особи під впливом різних факторів: сім'ї, навчальних закладів, соціального оточення, засобів масової інформації тощо. Саме в період соціальних трансформацій питання гендерної рівності стає досить актуальним. У сучасній юридичній науці права людини є найбільшою соціальною цінністю, вони пройшли складний еволюційний шлях аж до визнання прав і свобод кожного індивіда, зокрема. Тому, в даному контексті категорія гендерної рівності є особливою цінністю для права і вимагає комплексного наукового вирішення даної проблеми.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Поняття гендерної рівності активно обговорюється у вітчизняній правовій науці. Вивченням даного питання займалися Н. В. Аніщук, І. П. Андрусак, М. І. Крочук, О. І. Руднева, О. Ф. Фрицький, Н.М.Оніщенко, Н. М. Пархоменко, С. С. Кругова, Ю. В. Івченко, В. І. Барко та інші науковці.

Мета статті – дослідження поняття та змісту гендерної рівності у вітчизняній юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення гендерної рівності в Україні є вимогою суспільства, оскільки правова, соціальна та демократична держава повинна гарантувати рівні і однакові можливості для жінок і чоловіків.

Чоловіків і жінок, як суб'єктів суспільства, з давніх-давен сприймали неоднаково. Ще в епоху Античності відомий мислитель Аристотель вважав, що жінки є найнижчими істотами. Також німецький філософ І. Кант вказував на нижчий ментальний рівень жінок стосовно чоловіків. Такий філософ як А. Шопенгауер наголошував на чоловічому пануванні у суспільстві, оскільки чоловік повинен бути завжди лідером у соціальному та політичному житті суспільства, а жінка, на його думку, повинна бути турботливою матір'ю та вірною дружиною[21, с.146].

Варто відзначити, що на різних історичних етапах розвитку людства роль жінки і чоловіка сприймалася по-різному, тобто уже зароджувались уявлення про гендерні відносини. Так, в добу Античності існував світогляд щодо протиставлення чоловіка і жінки, йшлося про дискримінацію за ознакою статі, це було пов'язано із розумінням самої природи анатомічних та фізіологічних особливостей чоловічого і жіночого організму. Наприклад, у Афінах жінка зазнавала дискримінації, вона довгий час перебувала під владою батька, а потім під владою чоловіка. Проте, вже у Спарті жінки та чоловіки мали практично однаковий статус[1, с.180].

У збірнику «Руська правда» можна знайти норми, що обмежували права жінок порівняно з правами чоловіків. Наприклад, у документі було закріплено різну за обсягом матеріальну компенсацію за вбивство жінки та чоловіка. Проте, у збірнику були закріплені і норми щодо захисту прав жінок. До речі, у разі розлучення чоловік повинен був сплатити компенсацію, образа честі жінки словесно каралася грошовим штрафом, особливі привілеї надавали жінкам, що мали вищий соціальний статус тощо[4, с. 122].

Новим зрушенням у питаннях рівності жінки та чоловіка була поява християнства. Так, у Литовських статутах (XVI ст.) було за-

значено однаковий обсяг матеріальних компенсацій за поранення чи вбивство жінки та чоловіка, також суворо каралися злочини проти честі та особистої недоторканості жінки. Другорядне становище жінки спостерігалось у середньовіччі у магдебурзькому праві. Впродовж цього періоду жінки були наділені обмеженою правоздатністю та дієздатністю, вони не могли самостійно захищати свої права та захищати права своїх дітей, інтереси дітей могли представляти тільки особи чоловічої статі, тобто чоловік, батько або опікун[22, с. 43]. Отож варто підкреслити, що жінки займали підпорядковане становище відносно чоловіків, вони не брали участі у публічному житті держави, мали обмеження у праві приватної власності, у праві на освіту, мали обмеження у видах трудової діяльності тощо.

Позитивні зміни в уявленнях суспільства про права жінок та чоловіків відбулися в Європі наприкінці XVIII ст. після Французької революції. Саме в цей період поширюються думки щодо гендерного стереотипу, тобто нижчого статусу жінок відносно чоловіків, та зароджується рух за права жінок.

Більшість науковців стверджують, що поняття «стать» є анатомічною та біологічною характеристикою, за якою людей розрізняють як чоловіків або жінок, а під поняттям «гендер» розуміють соціальну стать. Саме остання і формує культурні, психологічні, поведінкові та інші відмінності між жінками і чоловіками та зумовлена культурою того чи іншого суспільства в конкретний період часу[14]. Термін «гендер» має багато визначень, оскільки це пов'язано із міждисциплінарним характером гендерних досліджень, проте перевага надається соціальній природі даної категорії. Отож науковий термін «гендер» характеризує соціально-рольовий статус жінок і чоловіків, визначає їх соціальні можливості у різних сферах життєдіяльності: в професійній діяльності, в освіті, в доступі до влади тощо [12, с. 240].

У XIX–XX ст. можна відмітити деякі зрушення і досягнення у напрямку гендерної рівності в багатьох країнах Європи, а саме: жінкам надали права голосу на виборах, жінок допустили до вищої освіти, жінки почали реалізувати свої права у політичній сфері, трудовій, сімейній тощо. Проте, крім позитивних мо-

ментів було ще багато прогалин у законодавстві і нерівностей. Наприклад, жінки отримували нижчу заробітну плату, вони мали нижчий рівень соціальних гарантій, допускалися насильства проти жінок тощо [1, с.183].

До речі, у багатьох країнах Європи набув поширення феміністичний рух. Щодо українського суспільства, то такий рух поширюється із середини ХІХ ст. Україна у цей період була розділена між двома імперіями – Австро-Угорською та Російською, і тому суть феміністичного руху дещо різнилася.

Після здобуття Україною незалежності з'являються жінки-активістки, які прагнули впливати на державну політику з точки зору гендерної рівності. Досить впливовою феміністкою у цей період була Соломія Павличко, яка заснувала видавництво «Основи» та написала багато фундаментальних праць з теорії фемінізму[1, с.112].

У 2019 році в Україні з'явилася книга Енн Скейлз «Фемінізм у праві: активізм, законодавство та правова теорія», видана за ініціативою Асоціації жінок-юристок України. Авторка розкриває у даній книзі поняття феміністської теорії права та досліджує розвиток права під впливом феміністичних рухів, висвітлює фемінізм крізь призму верховенства права, пропонує аналізувати судову практику та ставати на захист прав людини, використовуючи феміністичні методи[20].

Отож становлення поняття гендерної рівності як правової категорії має свій еволюційний шлях. Сам термін «гендер» вперше з'явився у 1968 році, його автором є американський соціолог Роберт Столлер. Вчений доводив, що у будь-якому суспільстві існують образи жінок та чоловіків, вони наділені певними ролями, своєрідними ознаками «фемінності» та «маскулінності». Такий універсальний соціальний зразок і називають «гендером». Проте, не існує у світі ідеальних «фемінних» жінок та «маскулінних чоловіків». Такі «фемінні» та «маскулінні» ознаки, якими наділені чоловіки і жінки, мали б відображати їх «гендерну ідентичність» [13, с.173].

З наукової точки зору, під поняттям гендер розуміють певні соціальні ролі, виконання яких очікують від чоловіків та жінок,

на відміну від статі, яку пов'язують з репродуктивною системою, з хромосомним набором, тобто із біологічними показниками[8].

Гендер тлумачиться як «система цінностей соціальних інститутів, це система норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу їх мислення, відносин жінок і чоловіків, які виникають процесі соціалізації, що визначаються політичними, економічними і культурними чинниками існування й уявленнями про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі» [13, с. 11]. Н.В. Аніщук тлумачить гендер як складний соціокультурний процес у суспільстві. Дане поняття розкриває «соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, а також сімейні ролі та репродуктивну поведінку» [3, с. 16]. Отже, гендер стосується не тільки чоловіків та жінок, гендер стосується і взаємних відносин між ними та реалізації їхніх соціальних ролей. Звідси випливає, що теорія «гендерної рівності» полягає у тому, що будь-яка людина має від народження однакові права і мусить мати рівні можливості незалежно від біологічної статі. З правової точки зору, під поняттям гендер розуміють упорядковану модель соціокультурних відносин, що передбачає рівність соціальних та юридичних можливостей незалежно від статі особи [9, с. 8–9].

Проблематика гендеру у праві набула популярності у зв'язку з необхідністю реалізації принципу рівності. Цей принцип характеризується повагою та рівним і однаковим ставленням до кожного суб'єкта права незалежно від його біологічних, соціальних та інших характеристик.

Як слушно зазначає О. Васильченко, принцип рівності є базовим фундаментом, тобто основою існування правової держави. Саме в такій державі право і закон повинні бути мірилом легітимності держави та її влади [7, с.15]. Принцип рівності означає, що кожна демократична держава повинна гарантувати для всіх громадян рівні можливості, які забезпечуються через юридичне закріплення рівних прав, свобод та обов'язків усіх тих, хто рівний у своєму становищі [15, с.113].

Категорія рівності у теорії права означає рівні права і обов'язки у всіх громадян, однаковий для усіх простір соціальної сво-

боди, однаковий ступінь відповідальності осіб перед законом. Принцип формально-юридичної рівності виключає будь-які переваги чи привілеї щодо учасників правових конфліктів та судових розглядів [16, с. 95].

Отож принцип рівності безпосередньо пов'язаний із гендерною рівністю, яка є однією з важливих сфер його практичної реалізації, поряд із питаннями забезпечення рівності людей незалежно від політичних та релігійних переконань, походження, соціального становища тощо. Саме реалізація принципу рівності між жінками та чоловіками і стали фундаментом для становлення галузі гендерного права. Як зазначає Н. Аніщук, дана галузь складається із певних правових норм, принципів та інститутів, які визначають засоби забезпечення рівності прав особи незалежно від її статі, а також окреслюють межі допустимих відмінностей у правах людини щодо статі [5, с. 371].

Як зазначають науковці, поняття гендерної рівності повинно розкриватися через категорію прав людини як універсального стандарту рівності однакового та єдиного для обох статей. Таке розуміння знаходить свій прояв у міжнародних та національних законодавчих нормативах, які закріплюють рівність громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав та свобод чоловіка і жінки. Звичайно, чоловіки і жінки є рівними, але відмінними із-за особливостей статі, проте гендерні відмінності не можуть бути перешкодою для рівності [16, с. 13].

У законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» закріплено термін «гендерна рівність», який означає «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [17]. Дане тлумачення цього поняття є недостатньо чітким та не дає його ґрунтовного розуміння. Варто підкреслити, що в законодавстві України вперше термін «гендерна рівність» з'явився ще в постанові Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки» [18].

Поняття «гендерна рівність» і сьогодні в українському суспільстві сприймається неоднозначно, як щось нав'язливе міжнародними стандартами, як щось чуже для реалій українців. Таке сприйняття пов'язане з низьким рівнем гендерної культури в українському суспільстві.

Правники по-різному тлумачать поняття «гендерна рівність». Так, Н. В. Аніщук під цим поняттям розуміє рівні можливості людини як в економічному, культурному та політичному житті суспільства без будь-яких обмежень щодо її статі. Звичайно, гендерна рівність, як вважає вчена, не заперечує природні відмінності між чоловіками і жінками, і ці відмінності становлять основу жіночих або чоловічих прав, що притаманні їм з огляду на їхню природну біологічну сутність[2, с. 44-45]. Як слушно зауважує В. І. Барко, гендерна рівність є процесом справедливого та однакового ставлення до жінок та чоловіків у суспільстві, забезпечення рівних можливостей для осіб обох статей, створення рівних умов для реалізації таких можливостей в усіх сферах суспільного життя [6, с. 153]. Вчена С. С. Кругова гендерну рівність розуміє як стан законодавства з належним забезпеченням рівних прав та можливостей для представників різних статей, як «систему гарантування рівних можливостей при реалізації своїх прав у всіх сферах життя суспільства із врахуванням характерних особливостей кожної із статей щодо їхнього соціального, політичного, економічного та культурного розвитку» [11, с.21]. О. Руднева підкреслює, що гендерна рівність є своєрідним принципом правового становища людини в державі і суспільстві, тобто це рівні права, свободи та обов'язки осіб обох статей; це врахування особливостей і чоловіків, і жінок у правовому регулюванні; це система засобів та способів гарантування рівності і чоловіків, і жінок у державі [19, с. 107].

Отож підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що більшість науковців під поняттям «гендерної рівності» розуміють однакове забезпечення рівними правами і жінок, і чоловіків, тобто не може бути ніяких привілеїв за статтю.

Гендерна рівність належить до фундаментальних засад прав особи. Норми всіх галузей права повинні відповідати принципу

гендерної рівності та мати гендерно-правовий аспект. Категорія гендерної рівності є множинною правовою категорією. Вона включає такі елементи: рівність прав, тобто особи обох статей наділені однаковими правами у всіх сферах суспільного життя; рівність можливостей, тобто на практиці і чоловіки, і жінки мають однакові гарантії; забезпечуються рівні умови для реалізації прав та можливостей осіб обох статей; «гендерна симетрія», тобто, коли принцип рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок реалізується на практиці[10].

У контексті розуміння поняття «гендерної рівності», варто акцентувати увагу на забезпеченні рівності між жінками та чоловіками, що є показником ступеня розвитку демократичного суспільства. В Україні таке забезпечення відбулось із прийняттям Конституції, яка і вміщує норми, що забезпечують рівність осіб обох статей. Надалі питання забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні закріплювалося і в інших нормативно-правових актах.

Як зазначають науковці, забезпечення рівності прав і свобод чоловіків і жінок – це сукупність нормативно-визначених гарантій щодо забезпечення рівних прав і свобод для осіб обох статей[11, с.30]. Саме гарантом забезпечення гендерної рівності і є Конституція України, яка закріплює рівність жінок і чоловіків у всіх сферах життя. Так, О. Ф. Фрицький, досліджуючи питання гендерної рівності, зазначає, що Конституція України, закріплює норми, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах; що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; закріплює право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [21, с.147]. Отож закріплений в Конституції принцип рівності людей і є основою для гендерної рівності, оскільки складовою цього принципу є незалежність від статі.

Сьогодні Україна переймає європейський досвід у гендерних питаннях, що стосується рівності осіб обох статей в армії, поліції та інших суто «чоловічих» професіях. Так, нині жінки виконують і військовий обов'язок на рівних умовах із чоловіками, тому національне законодавство, що регулює цю сферу, зазнало змін у зв'язку з впровадженням гендерної рівності.

Висновки. Отже, забезпечення гендерної рівності на національному законодавчому рівні повинно ґрунтуватись на розумінні гендерних відносин, що склалися впродовж всієї історії людства, для того щоб виробити найефективніші механізми подолання гендерних стереотипів.

Особливістю гендерної рівності є те, що вона виступає елементом правової, економічної, політичної, культурної та інших видів рівності, які існують у суспільстві та державі. Гендерну рівність слід розглядати як правову категорію, під якою розуміють рівність правового статусу жінок і чоловіків та створення умов для реалізації їх можливостей в усіх сферах суспільного життя.

Гендерна рівність є складовим елементом загального принципу рівності, суть якого в тому, що всі люди мають бути рівними між собою незалежно від будь-яких особливостей. Однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків в усіх сферах суспільного життя без будь-яких обмежень щодо статі – прояв гендерної рівності.

Утвердження гендерної рівності, як показника успішного розвитку сучасного українського суспільства, повинно стати головним пріоритетом у діяльності державних органів, політичних партій, громадських організацій тощо, оскільки сьогодні гендерна рівність є фундаментальною цінністю на рівні зі справедливістю, свободою та толерантністю.

1. Андрусак І. П. *Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини XIX століття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 Національний університет «Львівська політехніка»*. Львів, 2017. 233 с.
2. Аніщук Н. В. *Основи гендерного права України*. Одеса: Фенікс, 2013. 208 с.
3. Аніщук Н.В. *Гендерне насильство у правовому житті України: монографія*. Одеса: Юридична література, 2007. 232 с.
4. Аніщук Н.В. *Правове становище жінок за давньоруським законодавством. Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 21. С. 120–124
5. Аніщук Н.В. *Система гендерного права: поняття та основні структурні елементи*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2010. № 9. С. 370–381.
6. Барко В. І. *Теоретичні засади визначення поняття гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі*

- розвитку суспільства. Вісник Національного університету оборони України. 2014. Вип. 4. С. 152–155.*
7. Васильченко О.П. Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. *Право і громадянське суспільство. 2014. № 1. С. 15–26*
  8. Гендерна рівність та права жінок: практично-методичний посібник викладача. 2020. Київ. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curriculum-Gender-Equality-Final.pdf>
  9. Івченко Ю.В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 19 с.
  10. Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsy/04_2011/11kmizpr.pdf
  11. Кругова С.С. Наукова інтерпретація забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України. 2019. № 4(10). С.14-26*
  12. Михальченко Г.Г. Проблеми гендерної дискримінації на ринку праці України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 5. Ч. 3. С. 239–243*
  13. *Основи теорії гендеру: навч. посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 481 с.*
  14. *Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.*
  15. Полховська І.К. Конституційно-правове регулювання принципу рівності особи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. № 22. Ч. 1. Т. 1. С. 112–115.*
  16. *Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія / за заг. ред. Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко. Київ: Юридична думка, 2010. 352 с.*
  17. *Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>*
  18. *Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 № 479. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-%D0%BF>*
  19. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України. *Право України. 2002. № 4. С. 104–108.*

20. Скейл Е. *Фемінізм у праві: активізм, юридична практика та правни-ка теорія*. URL:<https://www.goodreads.com/book/show/53127505>
21. Фрицький О. Ф. *Конституційно-правові аспекти забезпечення гендерної рівності в Україні. Молодий вчений*. 2017. №5. С. 146–148.
22. Шапенко Л.О. *Правове становище жінки в Україні: від минулого до сучасності. Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 41–44.

Саветчук Н. М., Питльована В. П. Поняття та зміст гендерної рівності: правовий аспект

У статті досліджується поняття, сутність та зміст гендерної рівності як правової категорії. Наведено приклади дефініцій щодо розуміння гендерної рівності. Визначено, що Україна поділяє гендерні принципи щодо утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, проголошені в міжнародних документах.

Зроблено висновок, що під поняттям гендерної рівності розуміють рівні можливості людини в усіх сферах суспільного життя без будь-яких обмежень щодо її статі.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерні відносини, права людини, принцип рівності.

Savetchuk N.M., Pytlovana V.P. Concept and content of gender equality: legal aspect

The article studies the concept, essence, and content of gender equality as a legal category. Examples of definitions regarding the understanding of gender equality are provided. It was determined that Ukraine shares the gender principles regarding the establishment of equal rights and opportunities for women and men, declared in international documents.

Today, gender equality is considered the main value of the third millennium, along with other values, such as justice, tolerance and freedom.

A democratic society must provide equal opportunities for men and women to participate in all spheres of life. Therefore, it is imperative that gender discrimination be eliminated at the state level.

It is recognized that effective regulation of gender relations is crucial for promoting gender equality, preventing gender discrimination, and ensuring equal participation of both genders in socially important decisions. This regulation also ensures equal opportunities for men and women in their professional duties and responsibilities.

Today, gender equality is a crucial factor in a country's development, and in the era of globalization, every society must address the issue of gender inequality.

It has been established that gender equality is a fundamental component of the general principle of equality. This means that every individual should be treated equally, regardless of their gender. Gender equality, as a legal concept, encompasses the equal rights and opportunities for individuals of all genders, providing the same conditions for the realization of their potential, and affirming the fundamental rights of both women and men.

It is emphasized that Ukraine has made some positive changes in terms of gender equality at a legislative level. However, there has been no significant progress in implementation, which has resulted in Ukraine receiving low international ratings regarding gender equality.

Key words: gender, gender equality, gender relations, human rights, principle of equality.